

3. Πέτρες, κόκαλα και εγκέφαλοι

Η παραπλανητική άποψη ότι ο άνθρωπος είναι πρωτίστως ζώο που κατασκευάζει εργαλεία και οφείλει την υπέρμετρη νοητική του ανάπτυξη σε μεγάλο βαθμό στη μακρά του μαθητεία στην κατασκευή εργαλείων, δεν θα παραμεριστεί εύκολα. Όπως άλλες εύλογες καυχησιές, ξεφεύγει από την ορθολογική κριτική, ιδίως αφού κολακεύει τη ματαιοδοξία του νεότερικού σιδηρόφρακτου φαντάσματος, του «Τεχνολογικού ανθρώπου». Κατά την περασμένη πεντηκονταετία, η βραχεία εποχή μας έχει περιγραφεί ως Εποχή της Μηχανής, Εποχή της Ισχύος, Εποχή του Χάλυβα, Εποχή του Μπετόν, Εποχή του Αέρα, Ηλεκτρονική Εποχή, Πυρηνική Εποχή, Πυραυλική Εποχή, Εποχή του Κομπιούτερ, Εποχή του Διαστήματος, Εποχή του Αυτοματισμού. Δύσκολα θα μαντεύαμε από τέτοιους χαρακτηρισμούς ότι αυτοί οι πρόσφατοι τεχνολογικοί θρίαμβοι αποτελούν μόνον ένα κομμάτι του τεράστιου αριθμού υψηλά διαφοροποιημένων συνιστωσών που εισέρχονται στη σημερινή τεχνολογία, και μόνον ένα απειροελάχιστο μέρος της όλης κληρονομιάς της ανθρώπινης κουλτούρας. Αν εξαλειφόταν μόνο μία φάση του μακρινού ανθρώπινου παρελθόντος μ-οι σωρευτικές εφευρέσεις του παλαιολιθικού ανθρώπου, αρχής γενομένης από τη γλώσσα- όλα αυτά τα νέα επιτεύγματα θα ήταν χωρίς αξία. Αυτά για την κουλτούρα μας, που καυχιόμαστε ότι δημιουργήθηκε μέσα σε μια γενιά.

Ο διευρυμένος έλεγχος που ασκούμε σε εξωανθρώπινη ενέργεια, που σημαδεύει την πρόσφατη περίοδο, μαζί με την πλήρη ανασυγκρότηση του ανθρώπινου περιβάλλοντος, που άρχισε πριν πέντε χιλιάδες χρόνια, είναι, και τα δύο, σχετικώς ήσσονα συμβάντα στην παμπάλαια μεταμόρφωση του ανθρώπου. Ο κυριότερος λόγος για τον οποίο υπερτιμούμε τη σημασία των εργαλείων και των μηχανών είναι ότι οι πιο σημαντικές πρώιμες εφευρέσεις του ανθρώπου, στην τελετουργία, την κοινωνική οργάνωση, τα ήθη και τη γλώσσα, δεν άφησαν υλικά υπολείμματα ενώ τα πέτρινα εργαλεία μπορούν να συνδεθούν με τα αναγνωρίσιμα κόκαλα ανθρωποειδών για τουλάχιστον πεντακόσιες χιλιάδες χρόνια.

Αλλά αν τα εργαλεία ήταν πράγματι κεντρικής σημασίας για την νοητική ανάπτυξη πέρα από τις καθαρά ζωικές ανάγκες, πως συμβαίνει και πρωτόγονοι λαοί, όπως οι Βουσμάνοι της Αυστραλίας που έχουν την

πιο υποτυπώδη τεχνολογία, επιδεικνύουν εντούτοις εκλεπτυσμένα θρησκευτικά τελετουργικά, μία εξαιρετικά περίπλοκη συγγενική οργάνωση και μία σύνθετη και διαφοροποιημένη γλώσσα; Γιατί, επιπλέον, υψηλά αναπτυγμένες κουλτούρες, όπως των Μάγια, των Αζτέκων, των Περουβιανών, χρησιμοποιούσαν μόνο τον απλούστερο χειρωνακτικό εξοπλισμό, αν και ήταν ικανοί να κατασκευάζουν έξοχα σχεδιασμένα έργα μηχανικής και αρχιτεκτονικής, όπως ο δρόμος για Μάτσου Πίτσου ή το ίδιο το Μάτσου Πίτσου; Και πως συμβαίνει οι Μάγια, που δεν είχαν μηχανές ούτε ζώα έλξης, να ήταν όχι μόνο μεγάλοι καλλιτέχνες αλλά και άριστοι στους δυσνόητους μαθηματικούς υπολογισμούς;

Υπάρχει βάσιμος λόγος για να πιστέψουμε ότι η τεχνική πρόοδος του ανθρώπου είχε καθυστερήσει ώσπου, με την έλευση του Homo sapiens, ανέπτυξε ένα πιο περίπλοκο σύστημα έκφρασης και επικοινωνίας, και παράλληλα μία ακόμα πιο συνεργατική ομαδική ζωή, που αγκάλιαζε ένα μεγαλύτερο αριθμό μελών από όσο οι πρωτόγονοι πρόγονοι του. Αλλά εκτός από τις στάχτες των αρχαίων πυρών καταυλισμού, οι μόνες ασφαλείς μαρτυρίες της παρουσίας του ανθρώπου είναι τα λιγότερο ζωντανά μέρη της ύπαρξής του, τα κόκαλα και οι πέτρες του - διάσπαρτα, ολιγάριθμα και δυσκολοχρονολόγητα, ως και κατά τις μεταγενέστερες εποχές που χρησιμοποιούσαν τεφροδόχους, μουμιοποίηση ή μνημειακές επιγραφές.

Τα υλικά τεχνουργήματα ενδέχεται πεισματικά να αψηφούν τον χρόνο, αλλά ό,τι μας λένε για την ιστορία του ανθρώπου είναι πολύ λιγότερο από την αλήθεια, την όλη αλήθεια και τίποτε άλλο παρά την αλήθεια. Αν το μοναδικό στοιχείο για το επίτευγμα του Σαίξπηρ ως δραματουργού ήταν η κούνια του, μια ελισαβετιανή κούπα, η κάτω σιαγόνα του και λίγα σάπια σανίδια από το Giodo Theatre, δεν θα μπορούσαμε ούτε αμυδρά να φανταστούμε τα θέματα των έργων του, κι ακόμα λιγότερο να μαντέψουμε, ως και στις πιο παράτολμες στιγμές μας, τι ποιητής ήταν. Αν και θα ήμασταν ακόμα μακριά από το αν αποτιμήσουμε σωστά τον Σαίξπηρ, θα είχαμε παρ' όλα αυτά μία καλύτερη άποψη για το έργο του αν εξετάζαμε τα γνωστά έργα του Σω και του Γαίητς και ανατρέχαμε προς τα πίσω.

Αυτά για τον πρώιμο άνθρωπο. Όταν ερχόμαστε στη χαραυγή της ιστορίας, βρίσκουμε στοιχεία που καθιστούν την ταύτιση του ανθρώπου με τα εργαλεία πολύ αμφισβητήσιμη, γιατί τότε πολλά άλλα μέρη της

ανθρώπινης κουλτούρας ήταν εξαιρετικά αναπτυγμένα ενώ τα εργαλεία του ήταν ακόμα άτεχνα. Τον καιρό που οι Αιγύπτιοι και οι Μεσοποτάμιοι είχαν επινοήσει τη συμβολική τέχνη της γραφής, χρησιμοποιούσαν ακόμα ξύλινες αξίνες και πέτρινα τσεκούρια. Αλλά πριν απ' αυτό οι γλώσσες τους είχαν γίνει πολύπλοκες, γραμματικώς οργανωμένες, λεπτεπίλεπτα όργανα, ικανές να αρθρώνουν και να μεταγράφουν μία σταθερά διευρυνόμενη περιοχή της ανθρώπινης εμπειρίας. Αυτή η πρώιμη ανωτερότητα της γλώσσας υποδεικνύει, όπως θα δείξω παρακάτω, αν όχι μία πολύ μακρότερη ιστορία, τότε μία πιο επίπονη και επιβραβευτική ανάπτυξη.

Αν και ίσα ίσα με τα σύμβολα του, και όχι με τα εργαλεία του, εξασφαλίστηκε η απομάκρυνση του ανθρώπου από την καθαρά ζωική κατάσταση, η πιο ισχυρή μορφή συμβολισμού του, η γλώσσα, δεν άφησε ορατά υπολείμματα πριν αναπτυχθεί πλήρως. Αλλά όταν βρίσκουμε κόκκινη ώχρα πάνω στα κόκαλα ενός θαμμένου σκελετού σε ένα Μουστέραιο σπήλαιο, το χρώμα και η ταφή υποδηλώνουν ένα μυαλό απελευθερωμένο από την ωμή αναγκαιότητα, που προχωρεί ήδη προς τη συμβολική παράσταση, με συνείδηση της ζωής και του θανάτου, ικανό να αναθυμάται το παρελθόν και να στρέφεται στο μέλλον, μέχρι να εννοιοποιεί την ερυθρότητα του αίματος ως σύμβολο της ζωής: κοντολογίς, ικανό για δάκρυα και ελπίδες. Η ταφή του σώματος μας λέει για τη φύση του ανθρώπου περισσότερο από όσο το εργαλείο που έσκαψε τον τάφο.

Ωστόσο, επειδή τα πέτρινα εργαλεία είναι τεχνουργήματα πολύ ανθεκτικά στον χρόνο, οι παλαιότεροι ερμηνευτές της πρώιμης κουλτούρας, με σημαντική εξαίρεση τον Edward Tylor, έτειναν να τους αποδώσουν μία σημασία τελείως δυσανάλογη προς την υπόλοιπη κουλτούρα που τα συνόδευε, ακόμα περισσότερο επειδή η κουλτούρα εκείνη παραμένει σε μεγάλο βαθμό απρόσιτη. Η απλή επιβίωση των πέτρινων τεχνουργημάτων ήταν αρκετή για να εδραιώσει την πρωτοκαθεδρία τους. Αλλά στην πραγματικότητα αυτή η φαινομενικά στέρεα μαρτυρία είναι κούφια και η ανεπάρκειά της έχει αποκρυφτεί από εικασίες πολύ πιο επιπόλαιες από οποιαδήποτε τολμήσω να προβάλλω.

Υπάρχει ακόμα μία αμφιβολία, αξεπέραστη σε ορισμένες περιπτώσεις, για το αν σωροί από σχεδόν άμορφες πέτρες, που κάποτε ονομάζονταν ηώλιθοι, είναι έργο της φύσης ή του ανθρώπου και δεν

υπάρχει καμία απτή μαρτυρία που να υποδεικνύει στο τι ακριβώς χρησίμευε ο λεγόμενος χειροπέλεκυς, το κύριο εργαλείο των πρώιμων παλαιολιθικών λαών επί χιλιάδες χρόνια. Ασφαλώς, δεν ήταν τσεκούρι με τη σημερινή έννοια: ένα εξειδικευμένο εργαλείο για να ξυλεύουμε δένδρα. Ακόμα και για ένα πιο καλοσχηματισμένο εργαλείο ή όπλο, όπως το μυστηριώδες όργανο που ονομάστηκε κάποτε «baton de commande» [διοικητική ράβδος], η αρχική λειτουργία είναι ακόμα αμφίβολη, αν και σε μετέπειτα εποχές η τρύπα σ' αυτό το κοντό ραβδί χρησιμοποιήθηκε για το ίσιωμα των βελών.

Σε αντίθεση προς τέτοιες υλικές αλλά απατηλές μαρτυρίες, έχουμε, προς υποστήριξη της θέση μας για την κατασκευή του νου, ένα εξ ίσου στέρεο αλλά εξ ίσου αβέβαιο στοιχείο: τον ανθρώπινο σκελετό, που σπανιότατα τον έχουμε ακέραιο ειδικότερα την εγκεφαλική κοιλότητα. Υπάρχουν στοιχεία από τα άλλα ζώα, που παραθέτει ο Μπέρνχαρντ Ρεντς, για τον εμπρόσθιο λωβό, έδρα των πιο οξυδερκών, επιλεκτικών και νοημόνων αποκρίσεων δείχνουν ότι στον άνθρωπο αυτό το μέρος του εγκεφάλου ήταν πάντα πιο αναπτυγμένο από όσο στα πλησιέστερα πρωτεύοντα.

Η ανάπτυξη αυτή συνεχίστηκε στους ενδιάμεσους ανθρώπινους τύπους ώσπου αναδύθηκε ο Homo sapiens πριν κάπου πενήντα με εκατό χιλιάδες χρόνια, όταν ο εγκέφαλος ως όλον απέκτησε κατά κάποιο τρόπο το σημερινό του μέγεθος και διαμόρφωση. Δυστυχώς το μέγεθος και το βάρος του εγκεφάλου είναι μόνο μια χονδρική ένδειξη της νοητικής ικανότητας, σημαντική κυρίως όταν συγκρίνουμε συγγενή είδη ο αριθμός των ενεργών στρωμάτων, η περιπλοκότητα των νευρωνικών συνδέσεων, η εξειδίκευση και ο εντοπισμός των λειτουργιών, είναι ακόμα πιο σημαντικά, αφού από άποψη όγκου ή βάρους ένας μεγάλος επιστήμονας μπορεί να έχει μικρότερο εγκέφαλο από έναν πυγμάχο. Και εδώ αυτό που φαίνεται στέρεα μαρτυρία δίνει μία ψευδή αίσθηση βεβαιότητας.

Επιπλέον, ό,τι και αν είναι ο άνθρωπος, ήταν εξ αρχής κυρίως ένα ζώο με εγκέφαλο. Επιπλέον, στέκει αδιαφιλονίκητα στο ζενίθ της γραμμής των σπονδυλωτών, με την αυξανόμενη εξειδίκευση του νευρικού συστήματος, που άρχισε με την ανάπτυξη του οσφρητικού βολβού και τη σύριγγα του εγκεφάλου, και προσέθεσε σταδιακά στην ποσότητα και την περιπλοκότητα του νευρικού ιστού στον θάλαμο ή «παλαιό εγκέφαλο», την προγονική έδρα των συναισθημάτων. Με την μεγάλη διόγκωση του

εμπρόσθιου λωβού οργανώθηκε ένα πλήρες σύστημα, ικανό να χειρίζεται ένα ευρύτερο μέρος του περιβάλλοντος από όσο οποιοδήποτε άλλο ζώο, καταγράφοντας αισθητηριακές εντυπώσεις, εμποδίζοντας ακατάλληλες αποκρίσεις, διορθώνοντας ανεπιτυχείς αντιδράσεις, κάνοντας σβέλτες κρίσεις και δίνοντας συνεκτικές αποκρίσεις, και, επίσης σημαντικό, αποθηκεύοντας τα αποτελέσματα σε ένα ευρύχωρο φάκελο αναμνήσεων.

Με δεδομένο αυτό τον αρχικό οργανικό εξοπλισμό, ο άνθρωπος «νοιιάστηκε» για το περιβάλλον του περισσότερο από όλα τα άλλα ζώα, και έτσι έγινε το κυρίαρχο είδος στον πλανήτη. Ακόμα πιο σημαντικό είναι ότι πιθανόν ο άνθρωπος άρχισε να νοιάζεται για τον εαυτό του. Η παμφαγία, που του έδωσε πλεονεκτική θέση σε σχέση με πιο εξειδικευμένα ζώα κατά τις πολλές διακυμάνσεις στο κλίμα και την παροχή τροφής, είχε παρόμοια το αντίστοιχό της στη νοητική του ζωή, στην ακατάπαυστη αναζήτηση, στην ακάματα περιέργεια, στον ριψοκίνδυνο πειραματισμό του. Αυτό αρχικά περιορίστηκε αναμφίβολα στα τρόφιμα, αλλά σύντομα στράφηκε και σε άλλους πόρους, αφού ο πυριτόλιθος και οψιδιανός που αποδείχθηκαν τα καλύτερα υλικά για εργαλεία και όπλα δεν υπάρχουν παντού, και η εύρεση και η δοκιμή τους πήρε καιρό. Ως και ο πρωτόγονος άνθρωπος συχνά τα μετέφερε από μεγάλες αποστάσεις. Με τον υψηλά οργανωμένο νευρικό του εξοπλισμό, αυτό το εγκεφαλικό πλάσμα μπορούσε να διακινδυνεύει πιο πολύ από όλα τα άλλα ζώα, επειδή εν τέλει είχε κάτι παραπάνω από τη βουβή ζωική διαίσθηση που είναι αναγκαία για να διορθώνει τα αναπόφευκτα λάθη και παρεκτροπές του. Και είχε, πράγμα που ούτε ίχνος του δεν δείχνει οποιοδήποτε άλλο ζώο, μία δυναμική ικανότητα να συσχετίζει τα μέρη της εμπειρίας του σε οργανωμένα σύνολα: ορατά ή αναθυμούμενα, φανταστικά ή προδρομικά. Το χαρακτηριστικό αυτό έγινε αργότερα κυρίαρχο σε ανώτερους ανθρώπινους τύπους.

Αν συνοψίσουμε την αρχική συγκρότηση του ανθρώπου κατά τη στιγμή που έγινε κάτι περισσότερο από σκέτο ζώο, δεμένο στον αιώνιο κύκλο διατροφής, ύπνου, σεξουαλικής συνεύρεσης και ανατροφής των μικρών, θα τον περιγράφαμε χειρότερα και από τον Ρουσό στον *Λόγο για την καταγωγή της ανισότητας*: «ένα ζώο πιο αδύναμο από ορισμένα και λιγότερο σβέλτο από ορισμένα άλλα, αλλά συνολικά το πιο πλεονεκτικά οργανωμένο από όλα».

Αυτή η γενικά πλεονεκτική θέση μπορεί να συνοψιστεί στην όρθια

στάση του, στην ευρέως φάσματος στερεοσκοπική έγχρωμη όραση του, στην ικανότητα του να βαδίζει με δυο πόδια, που ελευθέρωσε τους βραχίονες και τα χέρια για σκοπούς άλλους από την μετακίνηση και τη διατροφή. Με αυτό συμβάδισε μία συντονισμένη ικανότητα για μόνιμο χειρισμό, ρυθμική και επαναληπτική σωματική άσκηση, παραγωγή ήχων και διαμόρφωση εργαλείων. Αφού, όπως επισήμανε ο Dr Ernst Mayr, τα πολύ πρωτόγονα ανθρωποειδή, με εγκεφάλους ελαφρώς μεγαλύτερους από των πιθήκων, είχαν μία ικανότητα να κατασκευάζουν εργαλεία, το τελευταίο χαρακτηριστικό ήταν πιθανόν μόνο μία ήσσονα συνιστώσα στην «επιλεκτική πίεση για την αύξηση του μεγέθους του εγκεφάλου». Αργότερα, θα αναπτύξω περισσότερο τα σημεία αυτά και θα προσθέσω ορισμένα ακόμα χαρακτηριστικά στον ειδικό νοητικό εξοπλισμό του ανθρώπου, τα οποία έχουν παραδόξως παραβλεφθεί.